

מדינת ישראל והפליטים הערביים

מיכאל קומי

מתושבי המקום יש לה סמוכים בתעודות של האו"ם. ב-4 בנובמבר 1949 הגיש המזכיר הכללי לעצרת "דין-וחשבון על סיוע לפליטי ארץ-יש-ראל". בפרק שכותרתו "קשי ההגדרה" מתוארים האקראיות שבהכנת רשימות הסיוע, העדר כל בוחן לזכות ההנאה מן הסיוע, והקושי העצום בפועל להבחין בין מי שנעקרו מביתם עקב הקרבות לבין תושבי המקום המובטלים ובין בני-דואים נוודים או נוודים למחצה הנוטים בדרך הטבע לנהור למקומות שיש בהם חלוקת מזון. "יתר על כן", מוסיף המזכיר הכללי, "מספר ניכר של פליטים נמצאים בכפרים קטנים ששם מת-חלק המזון על ידי המוכתר, ואין כל ספק שבמק-רים רבים נכללו ברשימות הסיוע אנשים שאינם זכאים להיחשב לפליטים 'כשרים'".

בה בשנה נאמד בדין-וחשבון הסופי של ועדת הסקר הכלכלי מטעם האו"ם למזרח התיכון (ועדת קלאפ), שלפחות מאה ושישים אלף לא-פליטים הצליחו להכלל ברשימות הסיוע. במרוצת הש-נים הבאות, כפי שהודגש לעתים קרובות בדי-נים וחשבונות של סוסו"ת, תפחו והלכו המספרים על ידי הרשמה כוזבת ועל ידי אי-הודעה על מיתות. סוכנות הסעד מעולם לא הצליחה לבדוק את הרשימות בדיקה של ממש. אגב הארכת תוקף סמכותה של הסוכנות הדגישה החלטת הע-צרת בשנת 1959 את הצורך לתקן את המצב הזה, אך הדין-וחשבון האחרון מראה שהדבר לא נעשה. בלוח א' בדין-וחשבון (עמ' 13), הנתון את המספר הכולל של הרשומים, אנו קוראים בהערה הראשונה: "הסטטיסטיקה הנ"ל מיוסדת על רשו-מות סוסו"ת שאינן דוקא משקפות את אוכלוסית הפליטים לאמיתה בגלל גורמים כגון השיעור הגבוה של מיתות שלא הודיעו עליהן, הרשמות כוזבות שלא נתגלו וכו'". יתר על כן סוכנות הסעד אין ברשותה מנגנון נאות לבדוק מי מן הפליטים המוסיפים לקבל סיוע נעשה מפרנס עצמו לגמרי או במקצת. זאת לא קל לגלות מכל מקום, כי רוב הפליטים חיים מחוץ למחנות ה-סוסו"ת. מידה של "קליטה ספונטאנית" מתקיימת בירדן, בסוריה ובלבנון, ולפי האומדן הרי 200,000 בקירוב מועסקים בשלוש ארצות אלו. אין אנו באים למתוח ביקורת על סוכנות הס-

בגילוי-דעתו בפני הועדה המדינית של האו-מות המאוחדות ב-16 בנובמבר אמר נציג אר-צות-הברית:

"עצתנו הנאמנה לכל המשלחות לצאת מן ההנחה כי הגורם המכריע הוא טובתם בהווה ובעתיד של פליטי ארץ-ישראל עצמם. אם נפעל על פי הנחת-יסוד זו, תתכן התקדמות של ממש".

מדינת ישראל סומכת שתי ידיה על גישה זו. קראנו בתשומת-לב רבה את הדין וחשבון של מנהל סוכנות הסעד והתעסוקה (סוסו"ת) מטעם האו"ם. בסטטיסטיקה היבשה שבו כלול הישג הומניטארי חשוב ואנו תומכים בתכניתו של המ-נהל להרחבת ההכשרה המקצועית שהוא מציע באם ימצאו האמצעים הדרושים.

אכן מן המועיל להתבונן ולראות מהם ממדיה הממשיים של הבעיה. לדעתנו לא היו מעולם ואין עכשיו מיליון גפשות שחל עליהם המונח פליטים ארץ-ישראליים כפי המוגדר על ידי האומות המאוחדות. זה לא כבר יצאה לאור בלוג-דון חוברת מאת ד"ר ואלטר פינר ושמה "כמה פליטים ערבים?" לפנינו נסיון רציני ועצמאי לנתח את המספרים של סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם בהשוואה לסטטיסטיקה של ממשלת המנדט בארץ-ישראל. ד"ר פינר יוצא משתי הנ-חות: (א) שלא יתכן כי מספר הפליטים בשנת 1948 עלה על מספר הערבים שישבו לפני המל-חמה במקום שהוא שטחה של מדינת ישראל כיום, בניכוי מספר הערבים שנשארו בתחומי המדינה; (ב) כי משנת 1948 עד שנת 1958 אי-אפשר שמספר הפליטים גדל למעלה משיעור הריבוי הטבעי, בניכוי מספרם של אלה שנעשו מפרנסים את עצמם. מסקנת מחקרו היא כי "קיי-בוץ הפליטים הבלתי מסודרים אינו יותר ממיל-יון, אלא פחות מ-550,000; כי למרות כל התע-מולה נגד ישובם מחדש הרי יותר מ-131,000 מן הפליטים נעשו מפרנסים את עצמם; וכי בקרב הפליטים שעדיין לא מצאו הסדר של קבע, תה-ליך התערות בחיים הכלכליים של הארצות המ-ארחות מתקדם".

הדעה כי רשימות סוכנות הסעד והתעסוקה נכללו בהן לא רק פליטים בלבד אלא גם רבים

מכים שורש עדימהרה באדמת ארצות מארחות שאינן זרות להם. על ידי תהליכים טבעיים אלו, ורק על ידיהם, נפתרו בעיות פליטים רבות ממדים בזמננו. בשום אחד מן האזורים הללו לא מצאו לנכון ולמעשי להפוך את גלגל הנדידה, כי דבר זה יהא פירושו בדרך כלל שיבה אל "סטאטוס קוו" שאינו קיים עוד ואין להשיבו על כנו. הנסיון העולמי מלמד כי במצבים כאלו הישוב מחדש הוא הפתרון, ולא ההחזרה למקום המוצא.

מנהל סוס"ת טוען שאי אפשר היה ליצור מקומות עבודה רבים בארצות אלו אלא ברמת השקעה שאינה כלכלית. אך איזו מן הארצות המארחות בעולם שלאחר המלחמה לא עמדה בפני בעיות כלכליות ופתרה אותן באמצעים שאינם כלכליים? הדבר החסר במקרה שלפנינו הוא הרצון לפתור את הבעיה. אילו החליטו הממשלות הערביות לעזור לפליטים בני-עמם למצוא אחיזה חדשה, אילו היה בהם העוץ המוסרי לגייס את דעת-הקהל שבתוכן בהתאם לכך, אילו התאזרו למאמץ לאומי כדרוש, הרי, בסיוע החוץ שהיה בא בלי ספק, הבעיה היתה מתקרבת לפתרונה.

כאן מקום להעיר הערה מסייגת בנוגע לירדן. לאחר שסיפחה את הגדה המערבית העניקה ממ"שלת ירדן לכל הארץ-ישראלים לשעבר הנמצאים בגבולה אזרחות מלאה וראתה לשלבם בחייה הלאומיים לכל גורמיהם. התוצאה היתה שאם כי סוס"ת מוסיפה לתמוך בחלק ניכר מאוכלוסיית ירדן, שוב אין הללו בגדר "פליטים" כפשוטו של מונח זה.

ג.

רבים דשו בהלכי-רוחם של הפליטים ובמידת דבקתם של הפליטים ברעיון ההחזרה למקומות מוצאם. אכן במנטאליות של פליטים יש לנהוג במידת ההשתתפות ובהבנה, ומי כמונו היהודים יודעים את נפש הפליט והגר. מדרך הטבע שאנשי שים נידחים יתעסקו בעברם ויהיו נכספים לשוב לחיים ולבתים שהניחו מאחריהם. אך אם אין שיבה זו באה בחשבון כהפתרון האובייקטיבי לטווח ארוך של בעייתם, מן האכזריות הוא לטפח אשליה מעין זו בלבם. העיקר הוא, יהיו מה שיהיו רגשותיהם של הפליטים, שנכונים הם לפרנס עצמם בארץ מקלטם כל אימת שניתנת להם האפשרות לכך. כפי שקראנו בדין-וחשבון הנזכר, רוב הפליטים העירונים, שהם 20% בערך

עד, נקל להבין מה טיבן של בעיותיה, כשהיא פועלת בארצות הערביות באמצעות צוות עובדים ערבי בעיקר. אך ברור שמספר הפליטים הכשרים שאינם מפרנסים עצמם אפילו במקצת הוא נמוך בהרבה מן המספרים הרשמיים. הרוצה לראות את הדברים כהויתם עליו לזכור כי בחיים הערביים היחידה החברתית והכלכלית היא לא הפרט אלא המשפחה. בנספח 2 לדין-וחשבון ניתן גם מספר המשפחות לכל איזור. מספרן הכולל הוא 78,000 משפחות במחנות, 138,000 משפחות מחוץ למחנות — כלומר כ-220,000 משפחות. והנה לפי אומדננו מספר המשפחות שנעקרו משיטחה של מדינת ישראל כיום ושלא נקלטו עדיין אינו עולה על 100,000. השאלה היסודית היא לא היקף הסיוע, אלא השאלה אם אפשר להן למאה אלף משפחות ערביות להקלט באיזור שיושבים בו ארבעים וחמשה מיליון ערבים.

ב.

תהליך הקליטה המתקיים לנגד עינינו מורה על הדרך לפתרון של קיימא. קליטה זו טבעית היא והכרחית, משום שהללו ערבים הם היושבים בתוך עמם, ואין מחיצה של גזע, דת, לשון, תרבות, או אורח חיים ביניהם לבין סביבתם. פתרון כזה יהא בהתאם למסכת הגלובאלית של בעיות פליטים שנולדו בעקבות מלחמות והפיכות בומ"גנו. בשנים שלאחר מלחמת העולם האחרונה נעקרו קיבוצים גדולים מאדמת מטעם והוטלו לאזורים סמוכים עקב תמורות מדיניות נוקבות באירופה ובאסיה (ובכלל זה לא פחות משש חלוקות מדיניות): כארבעים מיליון נפש — בגרמניה המערבית והמזרחית, בפינלנד, אוסטריה, מזרח אירופה, הודו, פאקיסטאן, קוריאה, הודו-סין וכו'. בדברו בקאהיר זה לא כבר עמד נשיא פאקיסטאן במיוחד על תשעת מיליוני הפליטים המוסלמים שקלטה ארצו.

מדינת ישראל קלטה במשך התקופה הזאת יורדן ממיליון פליטים, שמחציתם יהודים אשר הגיעו לארצנו הקטנה מן המדינות הערביות.

מה אירע לכל אלו בעיות הפליטים, שכמה מהן כברות בהיקפן רבי-יתר מזו שאנו דנים בה עכשיו? כיצד ירדו הללו מסדר-היום הבין-לאומי, או שנכנסו לתהליך של פתרון? לא קשה למצוא את התשובה. הפליטים נהרו לארצות שיש להם קרבה לאומית גועית או דתית עמו, וארצות אלו קיבלו אותם בברכה וקלטו אותם. פליטים כאלו

יימצא פתרון סופי לבעיה במסגרת שיקומן הכלכלי והחברתית של כל ארצות המזרח הקרוב". בסוף אבגוסט, כשהגיעה ועידת לוזאן למבוי אטום, מינתה הועדה משלחת סקר כלכלי (משלחת קלאפ) שהוטל עליה בין השאר להתוות תכניות שתסייענה להשרשת הפליטים בחיים הכלכליים של האזור בהקדם האפשרי. משלחת קלאפ המליצה על יזימת עבודות ציבוריות ותכניות פיתוח בארצות מארחות לשם יצירת עבודה פרודוקטיבית לפליטים שיחדלו על-ידי כך מהיות מקבלי קיצבה. ב-8 בדצמבר 1949, משקיב לה את דוח הביניים של המשלחת, החליטה עצרת האו"ם להקים את סוסו"ת והטילה עליה מילוי התכניות שהמליצה עליהן המשלחת. במושב החמישי המשיכה העצרת לדון בנושא זה. בהחלטה מ-2 בדצמבר 1950, בסעיף 4, נאמר כי העצרת

"סבורה כי, בלי לפגוע בהוראות סעיף 11 של החלטת העצרת מ-11 בדצמבר 1948, השרשת הפליטים בחיים הכלכליים של המזרח הקרוב, בין על ידי החזרה ובין על ידי ישוב מחדש, הכרחית היא לקראת ימים כספוע בין לאומי לא יהיה מצוי עוד, ולשם קיום תנאי שלום ויציבות באזור".

אם כי ההחלטה נתקבלה בלא לפגוע בסעיף 11, הוא סעיף ההחזרה, ראתה העצרת את נוסח חתה כמתישבת היטב עם סעיף 11, וכמסגלת אותו לטווח הארוך של בעית הפליטים, דבר שלא עמדו עליו ברור משנת 1948. החלטת 1950 הקימה קרן מיוחדת לשם קליטתם המתמדת של הפליטים ופטירתם מסיוע.

תכניות השיקום והפיתוח הכלכלי לא הוצעו אל הפועל מעולם משום שהממשלות המקומיות נמנעו מתמוך בהן, כשם שעשו מאז ועד היום לגבי כל תכניות פיתוח שהיה בהם משום עזרה לפליטים. דבר זה כולל את התכנית שנשא ונתן עליה במשך שלוש שנים שליחו המיוחד של הנשיא איזנהואר, השגריר אריק ג'ונסטון, לשם השימוש המתואם במימי הירדן. הליגה הערבית הטילה וטו על התכנית. אך ההנחה היסודית של הדין-וחשבון מטעם ועדת קלאפ, ההשרשה הסופית של הפליטים באזור, עמדה בעינה. ההדגשה החדשה שהמזכיר הכללי הדגיש גישה זו אינה איפוא בגדר מיפנה, אלא ניסוח מחדש של עמדת האו"ם הקיימת ועומדת זה כבר. כל משקיף מחוסר-פניות יודע שאין כל מוצא

מן הכלל, נעשו מפרנסים את עצמם מיד ומלכתחלה, משום שהיו בעלי אומנויות שהיתה בהן ברכה לארצות הערביות. הבעיה העיקרית לגבי השאר, אלו החקלאים והבלתי מאומנים, היא חוסר ביקוש בשוק העבודה. לשון אחר, הגורם הקובע לגבי הקליטה הוא משקי, ולא אֶמוציונלי. כדברי המנהל:

"בעוד שגורמים פוליטיים מסוימים שהודגשו הרבה סיעו להאט את ההתקדמות בבעית הפליטים, הרי, לדעת המנהל, ההגבלות הכלכליות והחינוכיות היו מכריעות".

הקורא בעיון את הדין-וחשבון של מנהל סוסו"ת, ד"ר דייוויס, יגיע לידי מסקנה שהמחבר רואה את עתיד הפליטים במסגרת התערותם באזור בכללו. דבר זה משתמע מכמה פסקאות: כשהוא מביע דעתו שהבעיה תיפתר על-ידי הכוונת שיקבעו ויעצבו את עתידו של המזרח התיכון; כשהוא סובר כי לאורך-ימים יצטרכו רוב הפליטים לעקור ממקומות מושבם הנוכחיים ולעבור גבול בין-לאומי בכיוון זה או אחר; כשהוא מציע כי תכניות פיתוח גדולות במזרח התיכון לא תתקבלנה על לבם של הפליטים ועל לב הממשלות המארחות אלא אם תיערכנה באופן בלתי תלוי בסוסו"ת וללא זיקה לישוב הפליטים מחדש (זו, כמובן, לאו דוקא דעת ממשלת ישראל).

גישתו היסודית של ד"ר דייוויס דומה איפוא לדעת המזכיר הכללי של האומות המאוחדות בדין-וחשבון שלו, שבו הוא אומר בסכמו את הנושא המרכזי:

"כשאנו מתבוננים בדברים בפרספקטיבה של הנאמר קודם (היינו פיתוח כלכלי אזורי), הרי האוכלוסיה המובטלת המיוצגת על ידי הפליטים הארץ-ישראליים יש לראותה לא כמעמסה אלא בגדר נכסים בעתיד; הרי זה מאגר כוח-אדם אשר במסגרת הפיתוח הכלכלי הרצוי יסייע ליצירת רמת מחיה גבוהה יותר לכל אוכלוסית האזור".

אכן גישה כלכלית אזורית זו לבעית הפליטים היתה מגופי תורה של האומות המאוחדות זה אחת-עשרה שנה. בראשית קיץ 1949, כשנמוגו התקוות להסדר-שלום לאלתר, יזמה ועדת הפיוס הארץ-ישראלית את המדיניות לטווח ארוך, המבוססת על גישה כלכלית אזורית. בדין-וחשבון מ-19 באפריל 1949 הביעה דעתה ש"בטווח ארוך,

"כל השאלות התלויות ביניהם". דבר זה כולל את בעיית הפליטים.

זיקת-גומלין זו של היסודות השונים, לרבות בעיית הפליטים, הודגשה לא אחת על ידי ועדת הפיוס עצמה. למשל, בדיון-וחשבון השמיני קבעה הוועדה בתוקף, שהקריטריון שלה בקיום כתב סמכותה יהא שכל עקרונותיה "הם בגדר שלמות הומוגנית ואין להפרידם זה מזה" (סעיף 53). בסעיף 5 של הדיון וחשבון היא פירטה והלכה באמרה כי

"ועדת הפיוס, בהכירה היטב בחשיבות ובדחופות המרובה של בעיית הפליטים, הן מבחינה הומניטארית והן מבחינה מדינית, אינה רואה לאפשר להסריו איזו בעיה שהיא מכל יתר זיוני השלום או מהסדר השלום הסופי".

בדיון-וחשבון העשירי, בסעיפים 19—21, היא מפתחת את הנושא ומעירה שוב כי

"הדגש הברור של ההחלטה הוא על זיקת-הגומלין של היסודות השונים בבעיית ארץ-ישראל. בגילוי הדעת של היושב-ראש נאמר כי הנסיון הראה שההתרחקות בסעיף זה או אחר מן ההחלטה, חוץ להקשר, לא סייעה לקידום השלום... בשקלה את הצעותיה שלה, סברה הוועדה שכל פתרון לבעיית הפליטים יהא כרוך בהתחייבויות נכבדות מצד מדינת ישראל. אך הוועדה הבינה כמו כן שאין לצפות ממדינת ישראל שתקבל עליה התחייבויות כאלו אם לא ינתנו לה בה בשעה ערובות סבירות מצד שכנותיה בדבר בטחונה הלאומי והכלכלי".

במשא-ומתן בלואזן, ג'ניבה ופאריס בשנות 1949 ו-1950 עמדה בעיית הפליטים על סדר היום כחלק ממכלול השאלות התלויות ועומדות בין הצדדים. אכן כל גישה אחרת לא תהא לה זיקה למציאות או לשכל הישר. אם נציגי הערבים מדברים על החזרת אנשים לשטח ישראל בין שמדינת ישראל מסכימה ובין שאינה מסכימה, בין שמדינות ערב עושות שלום ובין שאינן עושות שלום, הרי אלו דברי הבל ותו לא.

ה.

כיון שעמדנו על ההקשר שבו מופיע סעיף 11 מהחלטת 1948, הבה נתבונן בסעיף עצמו. ראשית אין כאן "זכות שיבה" ללא סייג, ואפילו עצם הביטוי אינו מופיע כאן, אף שהוצע בשעתו. לא יקשה לעמוד על הסיבה. תעצרת אין לה

ריאליסטי אחר — זולת מלחמה אשר תהרוס את מדינת ישראל ותיישב מחדש את הפליטים בתוך החרבות. "פתרון" אלטרנטיבי כזה, הדעת נותנת שמדינת ישראל לא תתן לו ידה, ושארגון האומות המאוחדות לא יוכל לשאתו.

ד.

באמרנו כי עתיד הפליטים הערבים הוא בעינינו לם הערבי, אין אנו אומרים דבר שהוא בניגוד לאיזו החלטה שהיא של האו"ם בבעיה זו. נציגי הערבים מרבים לדבר על החלטת העצרת מ-11 בדצמבר 1948, שהם קוראים לה "החלטת ההחלטה" ו"אבן פינה" לתביעותיהם. מה הם עושים? הרי הם תולשים סעיף אחד בלבד מהקשרו, מעמידים פנים שאין כל סייגים עמו, ובונים טענותיהם על השרידים העלובים. לא יפלא כי שיתן פרשנות מוזרה זו תביא לידי מסקנות כותבות. הבה נחזור ונתבונן בהחלטה זו כלשונה וכפשוטה.

מטרתה היסודית היתה להשיג חיסול בהקדם של הסכסוך הערבי-ישראלי מכל בחינותיו. מאז מן כולל זה של העצרת, ואחדותה האורגנית של ההחלטה בכללה, מקויימים על ידי הפתיחה האומרת:

"העצרת... לאחר שדנה שוב במצב בארץ ישראל".

בסעיף 2 של ההחלטה נקבע כי ועדה בת שלושה חברים תוקם. בסעיף 3 נקבע ששלושה חברים אלה ימונו על ידי חמש המעצמות שהן חברות קבועות במועצת הבטחון (לרבות ברית-המועצות). הללו הציעו את ההרכב הנוכחי, שאושר פה אחד.

סעיף 4 מבקש מן הוועדה להתחיל בעבודתה מיד ולבוא במגע עם הצדדים. הסעיפים 5—6, שהם חיוניים, לשונם כך:

"5. קוראת לממשלות ולשלטונות הנוגעים בדבר להרחיב היקף הדיונים שנקבעו בהחלטת מועצת הביטחון מ-16 בנובמבר 1948 ולחתור להסכם על ידי משא-ומתן שיתנהל, בין עם ועדת הפיוס ובין במישרים, לשם הסדר סופי של כל השאלות התלויות ביניהם;

"6. מורה לוועדת הפיוס לנקוט צעדים כדי לסייע לממשלות ולשלטונות הנוגעים בדבר להשיג הסדר סופי של כל השאלות התלויות ביניהם";

יש לשים לב לביטוי החוזר בשני הסעיפים

סעיף 11 אינו יוצר שום זכויות מוחלטות; ויש בו שני סייגים מפורשים.

סייג אחד נובע מן הדרישה שהפליט יורשה לחזור בתנאים שבהם לא יהיה בו משום סיכון למדינה שהוא חוזר אליה. דבר זה יתכן רק אם יחסו הוא למדינת ישראל יהיה יחס שלום, ואם הנסיבות שמסביב תהיינה כאלה ששיבתו לא תיצור בעיות בטחון, פנימיות או חיצוניות. כפי שאמר ברור נציג ארגנטינה בוויכוח ב־24 בנובמבר 1960:

"קיום יחד בשלום הוא תנאי קודם יסודי ומהותי לשם הגשמה משביעת-רצון של המטרות שהוצבו בהחלטת 11 בנובמבר 1948. המדינות הערביות ומדינת ישראל רק הן תוכלנה ליצור קיום יחד בשלום מעין זה..."

ועדת הפיוס עצמה קבעה כי

"יש להודיע לפליטים במידה מלאה את התנאים שבהם יחזרו; ביהוד את ההתחייבויות שיקבלו עליהם וכן את הזכויות שיובטחו להם".

הסייג השני בסעיף 11 נובע מן הצירוף "בהקדם המעשי". הקורא את פרוטוקול הויכוח בוועדה על החלטה זו ימצא שלא היתה מקריות בצירוף המלים, שנידונו וחזרו ונידונו. בטיסה הראשונה של ההחלטה שהציעה בריטניה נאמר "בהקדם האפשרי". נציג גואטמלה הציע לתקן את ההחלטה באופן שהיא לשונה: "בהקדם האפשרי לא-חר הכרזת השלום בין הצדדים היריבים בארץ-ישראל". בעל ההצעה לא היה מוכן לקבל את התיקון, והבהיר את הצעתו כדלהלן:

"בהעירו על התיקון של גואטמלה אמר כי על הוועדה לראות את העובדה עין בעין, שיתכן ויעברו שנים רבות עד שיוקם שלום רשמי בארץ-ישראל. אולם אחת האפשרויות היא שתנאי יציבות יוחזרו בפועל, ללא הסכם שלום רשמי, ומשלחתו סבורה שמיד להקמת יציבות סבירה מעין זו בארץ-ישראל, יהא מן הראוי לשקול שיקול דחוף את בעיית שיבתם של אנשים קשיגורל אלו".

כאן הציע נציג לבנון את פירושו הוא ל"בהקדם האפשרי". הוא אמר:

"אולם נכון הדבר שהפליטים לא יוכלו לחזור בנסיבות הנוכחיות ויאלצו להמתין עד שהמצב יהא תקין יותר".

הסמכות להעניק "זכויות" לשום יחידים להכנס לשטחה של מדינה ריבונית כלשהי. החלטות העצרת הן, מכל מקום, רק המלצות, שאינן מחייבות את הממשלות. לשון ההחלטה היא שהאנשים "יורשו". יורשו על ידי מי — ברי, על ידי ממ-שלת המדינה הנוגעת בדבר, בהתאם לחוקיה. בשקלה אם להרשות לאלו פליטים לחזור, על ממשלת ישראל להביא בחשבון את המצב בכללו, לרבות גורמים כגון מעמד היחסים בין מדינת ישראל לשכנותיה הערביות, יחס הפליטים עצמם לישראל, שיקולי בטחון, ובעיות חברתיות וכלכליות יסודיות.

כאן מקום לומר דבר על "הבחירה החפשית" המשתמעת כביכול מסעיף 11. ברור שרצונו של הפליט היחיד הוא אחד הגורמים שיש להביא במנין. אי אפשר להחזירו אלא אם כן הוא רוצה בכך. אך משאלה זו אינה יכולה להחשב כזכות מוחלטת. המכרעת את שיפוטה של ממשלת הארץ הנוגעת בדבר. סעיף 11 אינו יוצר, ואי אפשר לו שייצור, שום זכות מוחלטת מעין זו. ישנה גם בעיה מעשית: כיצד תתגלה ותיודע משאלתו של הפליט? בתוך האוירה האמוציונאלית החמומה שהוזכרה בדין-וחשבון של סוסו"ת ברי שהפליט יוקע כבוגד אם יודיע בפירושו שאינו רוצה לחזור, וברור שיוקע כבוגד גם אם יכריז שהוא מוכן לחזור כאזרח ישראלי טוב. אם נגיע במשאל לדידי 99.9% התובעים פתרון ותיקון מעין זה שדרשו נציגי הערבים באו"ם, הרי הדבר לא יוכיח כלום ויסבך את הבעיה עוד יותר. משום כך כנראה הציע המזכיר הכללי בדין-וחשבון על בעיית הפליטים מאשתקד ברוב תבונה, שיש לדחות את הבעיות הפסיכולוגיות לעתיד ולעת-עתה להמשיך בעשייה. בסעיף 17 של הדין-וחשבון שלו הוא עומד על "הדעות הנשמעות עכשיו מפי דוברי הפליטים" על חופש הבחירה, והוא ממשיך:

"אולם יש לזכור כי השרשה כלכלית בפועל — היינו השרשה שאינה נובעת מבחירה בהתאם להחלטה — לא תפגע בשום זכויות שנקבעו על ידי החלטה זו. לנוכח בעיה פסיכולוגית רצינית זו יש לקחת כי במרוצת התהליך הממושך שיש לצפות לו בתחום הכלכלי, יימצאו דרכים להגיע להסדר משיע רצון אהודי של עמדות ותגובות מכל הצדדים אשר יישב את הקשיים הפסיכולוגיים הללו עד לשעה שהשרשת רוב הפליטים תיעשה לאפשרות כלכלית".

ולהלן אמר :

"משלחת לבנון סבורה כי ההחזרה צריכה להתקיים לכשישוב המצב לתיקו".

על כך לא בא ערעור מצד שום אחת מן המשיחות הערביות. באיכות ישראל, מר אבן, הדגיש כי לא תיתכן שיבת פליטים עד שיוקם השלום, וביקש להוסיף להחלטה ביטוי מסייג ברוח זו. במענה לכך הציע נציג בריטניה

"להמיר את "בהקדם האפשרי" בצירוף "בהקדם המעשי" בהתאם להערות נציג ישראל. הוא מקוה שהדבר יבהיר את כוונת ההצעה".

לכל הנוגעים בדבר היה ברור כי ההחזרה לא היתה "מעשית" עד שלא הוחזר המצב לתיקו ולשלווה.

רק בסעיף-המשנה השני בסעיף 11 מופיעה ועדת הפיוס. וזה הלשון :

"מורה לוועדת הפיוס לסייע בהחזרה, בישוב מחדש, ובשיקום הכלכלי והחברתי של הפליטים ובתשלום פיצויים...".

נוסח זה מעורר שתי שאלות.

ראשית, כיצד תוכל הועדה "לסייע" ? ברי, דבר זה יכול להעשות רק על-ידי נקיטת צעדים (במסגרת סעיף 6) לעזור לצדדים שיגיעו לידי הסדר. ועדת הפיוס אינה ועדת ביצוע ואין לה כל סמכות לבצע דבר כלשהו. יכולה היא להשפיע השפעתה במסגרת משאומתן בין מדינת ישראל למדינות ערב. משום כך, מדברת הועדה בצדק בדין-וחשבון השמונה-עשר שלה על

"זרכי פעולה שאפשר יהיו פתוחות לפניו במאמציה לסייע להתקדמות לקראת הסכם בין הצדדים...".

אין דרך אחרת לפני הועדה, מבלי שתעבור את גבול הסמכות והתפקידים שניתנו לה על ידי החלטת דצמבר 1948, ואשר החלטה כלשהי של העצרת עשויה לתת לה.

שנית, מה הדבר שהועדה צריכה לסייע בו ? ארבעה דברים נזכרו כאן : החזרה, ישוב מחדש, שיקום כלכלי וחברתי, ופיצויים. מלכתחילה, על כן, נוקבת ההחלטה את ענין הישוב מחדש כפתרון אלטרנטיבי להחזרה. גישה כפולה זו לא זו בלבד שנשמרה בעינה בהחלטות מאוחרות, אלא פותחה עדי-מהרה לכדי תפיסה של השרשה כלכ-

לית באזור המזרח התיכון בכללו, כפי שהסברנו קודם.

לפני שנניח להחלטת דצמבר 1948, מן הדין לשאול מה היתה עמדת הערבים כלפיה באותה שעה. כיום הם מנפנפים בהחלטה זו כאילו היתה הלכה מקודשת, כאילו כלולה בה נוסחת-פלאים לפתרון בעיית הפליטים. אך בשעה שנתקבלה ההחלטה, הצביעו הערבים נגדה, בלי להפלות את סעיף 11 לטובה. בועדה הודיעו שהם מתנגדי דים לסעיף 11, ובהצבעה נפרדת הוטלו נגדו ששת קולות הערבים בלבד.

ניתוח זה של פרשת ההחלטה מדצמבר 1948 ניתן לסכמו בחמש הנקודות הבאות :

(א) ההחלטה קוראת להסדר סופי, על-ידי משאומתן, של כל הבעיות התלויות ועומדות, לרבות בעית הפליטים ;

(ב) ההחלטה יש בה איזון בין יסודות שיש זיקת-גומלין ביניהם, והסדר בעית הפליטים אין להפרידו מהסדר הבעיות האחרות ;

(ג) תפקידה של ועדת הפיוס הוא לסייע לצדדים להגיע להסדר מוסכם ;

(ד) סעיף 11 מסייג על ידי קריטריונים של "שלום" ו"מעשיות", שלא נתמלאו אף, ולא נתמלאו מעולם ;

(ה) סעיף 11 מצביע על ישוב הפליטים מחדש כאלטרנטיבה להחזרה, וגישה כפולה זו פותחה כדי נוסחה של השרשת הפליטים בחיים הכלכליים של המזרח הקרוב.

1

ניתוחנו זה אין משתמע ממנו שאנו רואים את שאלת ההחזרה או הישוב מחדש כענין משפטי או טכסטואלי בעיקרו. אדרבה, השאלה מעורה עמוק במציאות התיכון היום. בשעה שנציגי הערבים מדברים על שיבת הפליטים למולדתם, למה הם מתכוונים ? האם מבקשים הם שהערבים יכנסו למדינת ישראל כדי להיות בה לאזרחים נאמנים ? אף דובר ערבי לא היה מוכן מעולם לקבל עקרון זה. באיזו רוח, ולשם איזו תכלית, מכניסים אפוא בלבם של הפליטים, שעליהם לעמוד על "זכות השיבה" שלהם ? הרי כמה הכרה וזאת הזרעות אור על נקודה זו.

ב-23 ביולי אשתקד הקדיש רדיו קאהיר תכנית מיוחדת למיסדר הצבאי בקאהיר שנועד לחוג את יום השנה השמיני למהפכה במצרים. בשעת המיצעד הכריזו הפרשן :

מכבדים את נימוקיהן של ממשלות אלו, ככל שאנו מבינים מה קשה להן לדמות עצמן במקומות גו. הבה אציע מבחן פשוט. השנה, כבשנים קודמות, שמענו דברים מפי איש הטוען שהוא מביע את רגשות הפליטים. נאזנו היה מוקדש להנחה אחת — שמדינת ישראל אין לה זכות קיום ויש לבטלה. אילו היה מדבר על איזו ארץ אחרת, והיה תובע רשות כניסה לגבולותיה, האם היו השלטונות באותה ארץ מרשים לו להכנס? אם דבר זה אין להעלותו על הדעת במקום אחר, בארץ קטנה המוקפת איבת שכנותיה מכל שכן.

מדינת ישראל אינה אדישה לגורל הפליטים, ואין היא משתמטת מעשות כל מה שבידה כדי לעזור להם. אך יכלתה לעשות כן יש לראותה לאור מצבה האמתי, הלחץ שהיא נלחצת, והסכנות האופפות אותה. לנהוג אחרת, פירושו להינתק מן המציאות, ולכך אין לשום ממשלה יפוי-כוח.

כלום יש בזה מן האמת, שסירבנו לקבל פליטים או לשלם כסף כל-עיקר? הרי תרומתנו עד כה: א. החזרה. היה זמן שסוסות דאגה ל-50,000 פליטים בתחומי ישראל. הללו נקלטו בהדרגה. בשנת 1952 הגיעה ממשלת ישראל לידי הסכם מיוחד עם סוסות, שהסיר מעל זו כל אחריות להבא ל-27,674 שהיו במדינת ישראל באותה שעה. (הדו"ח עמוד 13). מלבד זאת, במתן הכשר חוקי לפליטים שחזרו ונסתננו למקומותיהם בתקופה הראשונה, ובעריכת תכנית לאיחוד משפחות שנקרעו, הוחזרו יותר מ-30,000 מעבר לגבולותינו. כל אלה הערבים הושרשו בחייה הכלכליים של המדינה ונעשו אזרחיה. אילו היו המדינות הערביות מוכנות לקלוט אף הן חלק מאחיהן הפליטים. כבר היה כל הבעיה נעלמת.

כיום אחד מכל עשרה אזרחים ישראלים הוא ערבי. אולם אין בידנו לכלכל תוספת ערבים שנתחנכו על שנאה למדינת ישראל במשך שנים עשרה שנה. עם זאת, במסגרת פתרון על ידי השרשה בארצות הערבים, אין אנו מוציאים מכלל אפשרות את הרהבת התכנית לאיחוד משפחות.

ב. פיצויים. ישראל הכריזה לא אחת ולא שנים שבבוא פתרון על ידי קליטה בעולם הערבי, וב-הימצא הסיוע הבינ-לאומי שהוצע בשנת 1955, תהא מדינת ישראל מוכנה לשלם פיצויים, אף לפני השגת הסדר שלום סופי, ולפני יישוב בעיות אחרות. בקביעת שיעור הפיצויים יהא מן הצורך להביא בחשבון את נכסי היהודים באזורים כרו-בע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, ואת הכפ-

"הנה חיל-חלוץ ערבי חדש המשתתף השתתפות בולטת עמנו ביום-המהפכה — חיל-חלוץ של הצבא הארץ-ישראלי... הנה בא המשמר הלאומי, ובתוכו מפקדי הפדאיון, שהסתגנו מבעד לקוי האויב לשם מעשי חבלה. המשמר הלאומי מתכונן ליום הגדול של כייבוש ארץ-ישראל מחדש".

ב-15 באוקטובר, בפירוש המוסמך על הופעת הנשיא נאצר לפני עצרת האומות המאוחדות, הכריז רדיו קאהיר:

"אין אנו מכחישים שאנו רוצים במלחמה. אנו רוצים במלחמה; זו זכותנו. החזרת ארץ-ישראל אינה אפשרית בלא מלחמה".

ב-12 בנובמבר 1960 שידר רדיו בגדאד את נוסח נאומו של ראש הממשלה קאסם בוועידת אגודת פועלי הנפט. הוא דיבר על "גדודי מלחמת-קודש" לשם כיבוש ארץ-ישראל והוסיף:

"אין אנו מדברים באקראי ובמעורבב. הכינונו את התכנית, הציוה, הכסף, האנשים והנשק. כבר התחלנו בגיוס חיל השחרור הארץ-ישראלי. נעמיד מספר נאות של קצינים, סמלים והיילים כמשענת חזקה לאחיהם, לשם השתתפות בגאולת מולדתם. כל המדינות הערביות תעמודנה לימינם".

כשאנו מעוררים את הדעת על חרחור-מלחמה מעין זה, אומרים לנו לעתים שאין לנהוג כובד-ראש בהכרזות ערביות הבאות לשם תצרוכת-בית. אך האומנם רשאים אנו לאטום אזנינו משמוע הכרזות של דיקטטורים ערבים או עמיהם, דיקטטורים החולשים על צבאות גדולים ומצו-ידיים היטב? הנוכל להתעלם מן ההתיימרות הג'לויה ב"סיבוב שני" שיבוא, ובו חלק לפליטי ארץ-ישראל אשר יזוינו ויאומנו לשם כך? הנוכל לפתוח את גבולותינו לפני המוני פליטים האמורים על קישור שיבתם בהרס מדינת ישראל? השאלות הללו תשובותיהן משתמעות כמאליהן. בכנות עמוקה נכספים אנו לשלום וליחסי שכנות טובים עם המדינות הערביות אשר מסביבנו, וא-מונתנו כי הדבר בוא יבוא. ואולם מדינות אלו עדיין מסרבות להכיר בקיומה של מדינת ישראל, ומאיימות לתקן את הדבר הנקרא בפיהן "משגה היסטורי". וזה הרקע לתביעת החזרת הפליטים. יש ממשלות שאין לנו כל ספק בידידותן ליש-ראל, הן יכולות להציע, במלוא תום הלב, כי נקבל עוד פליטים, יתר על מה שקבלנו עד כה. אנו

לא באו לעומתן שום מחוות קונסטרוקטיביות ושואפות-שלום מצד מדינות ערב.

נהפוך הוא. אותן מגשלות ערביות אשר דחו בשנת 1947 הצעת פשרה שנתקבלה על-ידי האומות המאוחדות, אשר ניסו בשנת 1948, ללא הצלחה, לפתור את הבעיה בחרב, ובכך יצרו את בעיית הפליטים, עודן חולמות על נקם והרס.

כמה מהן תומכות יתדותיהן בדין-וחשבון שה"גיש בספטמבר 1948 הרוזן ברנאדוט, המתווך מטעם האו"ם. אין אנו מליצי-יושר לדין-וחשבון זה, שכלולות בו הצעות אשר התנגדנו להן. אך יש בדין-וחשבון זה כמה פיסקות המשיאות למדינות ערב עצות שראוי וראוי היה להן לשעות אליהן. כשהיתה מדינת ישראל בת ארבעה חדשים בלבד, כתב הרוזן ברנאדוט:

"ההתפתחות החשובה ביותר בארץ-ישראל למן נובמבר אשתקד היא העובדה שהמדינה היהודית היא מציאות חיה, איתנה ונמרצת... יהא מה שיהא עתיד המדינה היהודית הרכה, מסקנה שאין מנוס ממנה היא כיום שקיימת בארץ-ישראל מדינה יהודית, רי-בונית במלואה, ושהחלטת הערבים לחסלה אינה ניתנת להתגשם אלא בכוח הנשק, ובעצמה מספקת כדי להכריעה. מכל מקום, הפנייה לכוח הנשק כאמצעי ליישוב הבעיה נאסרה על ידי מועצת הבטחון... אין ספק כי הערבים שגו משגה טראגי בהשתמשם בכוח הזרוע בארץ ישראל... האומות המאוחדות החליטו החלטה נחרצה שהמלחמה אסור לה להימשך ושהסכ-סוך הארץ-ישראלי יש ליישבו בדרכי שלום. וזו הדילימה הערבית. המדינה היהודית, שהוקמה בחסותן ובסמכותן של האומות המאוחדות, אפשר לבטלה רק בכוח הזרוע. לכן על הערבים להשלים עם נוכחותה של המדינה היהודית, או ללכת בדרך הנמהרה של המריית פי האומות המאוחדות ולהתחייב על ידי כך חיוב שאין לשער מראש את כבדו וסכנותיו".

אם לפני שתיים-עשרה שנה כך, על אחת כמה היום. אולם הערבים עודם מתחמקים מראות את הדילימה שהרוזן ברנאדוט הורה עליה. הם מקיי-מים מצב, שאינו לא שלום ולא מלחמה, ושעלול להתפתח אם בכיוון זה ואם בהיפוכו. היש ספק מה הכיוון הרצוי לאומות המאוחדות? שלום על ידי משא-ומתן נדרש על-ידי הסכמי שביתת-הנשק, החלטות העצרת, על-ידי מגילת האומות המאוחדות, ועל ידי האחריות הכבדה של תקופת-תנו זו, כש"מלחמה מקומית" עלולה להמיט שואה על העולם כולו.

רים היהודיים בחבלי ירושלים ותברון, וכן את תביעותיהם של חצי מיליון מאזרחי ישראל לר-כוש שנאלצו להניח אחריהם בארצות הערביות השונות, אשר עברו לא הציעה שום ממשלה ערבית פיצויים כלשהם.

ועדת הפיוס לארץ-ישראל עדיין עוסקת בהכ-נת מצאי ואומדן לקרקעות הערביים הנטושים על סמך המצב שהיה קיים בשנת 1947, והשלטו-נות הישראליות שיתפו פעולה עמה במישור הטכ-ני ופתחו לפני פקידי הועדה את ארכיוניהם ורשומותיהם.

עניינו של האו"ם ברכוש זה צריך שיהא מוגבל במשימות הכרוכות בהצעת הפיצויים מצדנו. שום הוראות במגילת האו"ם אין בהן סמך למינויו של אפטרופוס מן החוץ לרכוש זה, ואין שמץ סיכוי שממשלת ישראל תסכים למינוי כזה.

למען דעת: אין שחר לשמועות על הרווחים העצומים שמרויחה ממשלת ישראל מן הרכוש הזה. הרכוש הנידון עיקרו הונח במצב נטוש ומוזנח בשנת 1948, והקרקעות שולבו זה כבר בתכניות הפיתוח, הטוב וההשקיייה שלנו. השק-עות ההון הגדולות שלנו בתכניות אלו מוצדקות הן מבחינת המדיניות הלאומית, אך ודאי שרחו-קות הן מלהיות מכניסות מבחינה פינאנסית רגילה. עבודת פיתוח זו במשך שתיים-עשרה השנים האחרונות אינה משנה מהבטחתה של ממשלת ישראל, מרצונה היא, לשלם פיצויים — הבטחה שדומה אין לה אחרות בתולדות בעיית הפליטים לאחר המלחמה באירופה ובאסיה.

כאן עלינו להוסיף אזהרה: מילוי הבטחת הפי-צויים יהיה מושפע בהכרח על-ידי המלחמה הכל-כלית שקשרו על ישראל הארצות שתושביהן יהיו התובעים לפיצויים.

ג. פקדונות בבנקים. מדינת ישראל שחררה פקדונות מוקפאים בשיעור שמונה מיליון דולאר בקירוב. השחרור נעשה במטבע זר, מפקדונות בבנק ברקלס ובנק עותומן. ההסדר לא כלל חש-בונות בבנקים אחרים, בעיקר משום בעיות הח-ליפין. כפי שנאמר בדין-וחשבון הי"ח של ועדת הפיוס, נעשים סידורים טכניים גם לשחרור החש-בונות הנוספים הללו. ממשלת ישראל מסרה אף הרבה כספות וחפצי ערך שהניחו אחריהם הפלי-טים הערביים. אף דבר זה נעשה על פי סידורים מיוחדים באמצעות ועדת הפיוס.

פעולות אלו שנעשו מתוך אמונה שיש בהן משום תרומה קונסטרוקטיבית לפתרון הבעיה,